

LA VIDA DEL MAQUIS: LA RESISTÈNCIA AL FRANQUISME EN LA MEMÒRIA COL·LECTIVA

THE LIFE OF THE *MAQUIS*: RESISTANCE TO FRANCOISM IN THE COLLECTIVE MEMORY

David Oliver Expósito

Grup d'Estudis d'Història Local i Fonts Orals, Universitat Jaume I
doliver@guest.uji.es

RESUM

La figura del maquis s'ha vist en moltes ocasions mitificada i en altres totalment maltractada. La història vertadera de cadascun d'aquests lluitadors antifranquistes sempre es veu desdibuixada per la falsa propaganda i el discurs del règim. Discurs que en l'actualitat encara colpeixen les memòries dels qui van viure la guerra civil i el període repressiu franquista. Aquest article, a través d'entrevistes –sobretot–, vol apropar el lector a aqueixa realitat en la memòria popular de les comarques de Castelló. La dura vida de fam i fred que van suportar els maquis; les estratègies de lluita contra la guàrdia civil i els sabotatges contra el règim franquista i la imatge maniquea dels maquis en la memòria popular són les principals temàtiques que tractarem en aquest article.

Paraules clau: maquis, repressió, subsistència, estratègia de lluita, memòria popular.

ABSTRACT

The figure of the *maquis* has often been mythologised and on other occasions very badly treated. The true story of each of these anti-Francoist fighters is always blackened by the false propaganda and discourse of the regime. It is a discourse that still lodges in the memories of those who lived through the Civil War and the period of Francoist repression. Above all through interviews, this article is intended to bring the reader closer to this situation in the popular memory of the Castelló area. The hard life of hunger and cold the *maquis* had to tolerate, the

strategies for fighting the Civil Guard, the sabotage against the Francoist regime and the Manichean image of the *maquis* in the popular memory are the main issues we will deal with in this article.

Key words: *maquis*, repression, subsistence, fighting strategy in El Maestrat, popular memory.

1. Introducció

Acabada la guerra civil espanyola comença al nostre país el període més salvatge i brutal pel que fa a repressions. Repressió, per altra banda, que van sofrir, en gran mesura, els guerrillers de les nostres muntanyes i la població rural, sobretot, que ajudava al manteniment d'aquestes guerrilles.

Després de la victòria de Franco, els demòcrates en general i els comunistes en especial passen a viure moments crítics de persecució, empresonament i exili. El règim de Franco, ferotgement antidemocràtic, i imbuït d'una verborrea anticomunista, maleí el Partit Comunista Espanyol (PCE), empresonant, torturant i assassinant els seus membres, sotmetent alguns d'ells a judicis sumaríssims que mancaven de qualsevol garantia mínima perquè els encausats pogueren ser jutjats amb equitat. El govern franquista va aplicar la llei retroactivament, qualificant d'insurgents als qui es van mantenir fidels a la legalitat constitucional. En aquestes duríssimes condicions, el PCE es va haver de reorganitzar en la clandestinitat (País Basc, Galícia, Andalusia, Extremadura, València, Navarra i Catalunya van mantenir organització), en l'exili (Mèxic, Cuba, Xile, Uruguai, França i Àfrica del nord, a més de la Unió Soviètica) i a les presons (S. Serrano, 2001).

Al poc temps d'iniciar-se la Segona Guerra Mundial, el secretari general, José Díaz, mor a Tiflis, i és substituït per Dolores Ibárruri, *la Pasionaria*. El partit comunista s'anava reorganitzant a poc a poc i, en 1943, les revistes *Mundo Obrero*, *Verdad*, *Unidad*, *El Obrero* i *Nuestra Bandera* es publicaven a diverses zones d'Espanya. De fet, durant molt de temps, el PCE va ser la principal, quan no l'única, força organitzada contra la dictadura de Franco. Entre 1944 i 1948 impulsa la lluita guerrillera, l'anomenat *maquis*, en la que el PCE va sobrevalorar les seues forces o va infravalorar les del règim franquista, i que va acabar amb la mort de molts militants comunistes i una dura repressió sobre la població civil rural de les zones en les quals actuava aquesta guerrilla, que va fer perdre suports en una població d'interior que passava, a més, greus dificultats econòmiques i molt manipulada per una església alineada inequívocament en aqueix període al costat dels governants.

Per tot això, el partit comunista va decidir abandonar la via guerrillera en 1948, encara que alguns focus es mantingueren fins a 1952 (M. Navarro, 2006). Més enllà del purament històric, hi ha testimonis com el

següent que veu l'estada a França d'alguns guerrillers com un engany: "... els maquis eren com exiliats. Dels maquis es deia que eren bandolers, en els masos corrien molts rumors sobre ells [...] Després de la guerra se'n van anar a França, allà els hi van menjar el perol i els van armar. Els van enganyar. Els armaven amb quatre trastos i els donaven falses esperances: que en pocs anys derrocarien a Franco [...] Mon pare tenia un bon amic [...] li deien Antonio i va ser maqui..."¹

2. Una vida molt dura en la guerrilla dels maquis: fam, fred i persecució

Els maquis van sobreviure passant penúries i tot tipus d'adversitats. Volem fer un recorregut a través de la vida diària d'un guerriller, d'un qual-sevol, sense nom.

En cada sector existien campaments en els quals els maquis es refugiaven períodes alterns, per a no estar-se'n sempre al mateix campament i que els poguera trobar la guàrdia civil. Normalment, aquests campaments estaven completament aïllats dels pobles, al mig de la muntanya i al lloc amb més vegetació de la zona. Josep Sánchez Cervelló en un dels seus llibres ens conta com van arribar les forces de la guàrdia civil a un campament prop de Fredes:

Partimos de Fredes, único punto de donde se tiene acceso al campamento, a unas tres horas por caminos de cabras que desaparecen en el último tercio, siendo obligados a marchar por terreno tan abrupto, de exuberante vegetación, maleza y riscos que suben a la altura de los pinos confundándose con ellos y haciendo desaparecer toda orientación, siendo preciso andar y desandar el terreno para encontrarlo, pues encontrábamos precipicios y puntos de muy difícil paso, máxime teniendo presente que no había que usar las sendas, por tener información de que pudieran estar minadas.²

Les directrius del PCE recomanaven als acampats de no fer sendes a prop del campament per si eren descoberts per aquests rastres. Així, es recomana entrar o eixir del campament per distints llocs per a no crear sendes massa evidents. També no xafar amb massa força per a no deixar

-
1. Centre de Documentació de Recuperació de la Memòria Històrica Local, Universitat Jaume I de Castelló. Caixa nº. 1, E-10. Fernando. Lluçena. D'ara endavant, CDRMHL. La majoria d'entrevistes que componen aquest article són part del fons d'entrevistes orals del Centre de Recuperació de Documentació de la Memòria Històrica Local de la Universitat Jaume I de Castelló de la Plana. He cregut convenient basar-me en aquestes fons directes, ja que són uns testimonis molt valuosos i rics en descripcions. Les entrevistes recollides en aquest Centre ens han ajudat en gran mesura a poder oferir-hi una selecció de testimonis que ben bé il·lustraran els moments quotidians de la guerrilla.
  2. "Estudios Históricos de la Guardia Civil. Asalto a un...", s/l, 24 de mayo de 1948. 4 p. Document citat en SÁNCHEZ CERVELLÓ, J. (edit.) (2003): *Maquis: el puño que golpeó al franquismo. La Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón (AGLA)*, Flor del Viento ediciones, Barcelona.

petjades i caminar el màxim possible per damunt de les roques o pedres, ja que en aquestes no queden rastres d'haver-hi passat. S'evitava al màxim travessar per camps sembrats o plantacions de blat o altre cereal, ja que el desenllaç podia resultar fatal. En les marxes de vegades tenien que rodejar masos per que els gossos no lladraren, i així no alçar ninguna sospita.³ La boira també era un element traïdor, ja que podia desaparèixer al moment i deixar als guerrillers visibles totalment.

Al mateix temps, tampoc es deixava que es tallara llenya a prop del campament perquè açò podria delatar la seua posició. Durant la nit, quan es feia foc havien de fer-lo en un lloc que estiguera protegit perquè el foc o la resplendor no es vera des de lluny; tampoc podien fumar. També les deixalles del menjar havien d'enterrar-les o cremar-les per a no deixar rastre. Com es posa en evidència, el maquis havien d'anar, com es diu col·loquialment, amb peus de plom per les muntanyes que coneixien molt bé.

Les actuacions de la guàrdia civil per a atrapar als maquis eren cada vegada més eficients perquè aquests aprenien dels amagatalls que anaven descobrint. Així, la guàrdia civil arriba a la conclusió que els maquis del Maestrat i d'altres zones limítrofes estan repartits en els termes municipals a unes distàncies aproximades de uns 15 km i que compten amb unes 15 persones; aquestes formen la unitat de batalló. La guàrdia civil també sap que, quan un campament es descobert i fugen els maquis, als pocs dies tornen per a endur-se'n tot el que tenien amagat entre les roques o troncals d'arbres, com podien ser les municions o altres efectes; per això s'ordena que, una vegada fet el descobriment d'un campament, les forces de seguretat romanguen allí uns quants dies més per si tornen a buscar alguna cosa i poder atrapar-los.

Però, normalment, els guerrillers estaven assabentats que anaven a assaltar el seu campament, perquè els soldats que arribaven al poble per a dur a terme l'acció delataven eixa mateixa acció. Així, la majoria de vegades quan la guàrdia civil entrava en el campament, estava ja buit. No obstant, no era sempre així i alguna vegada els varen agafar dins.

Segons el diari que la guàrdia civil es va incautar de Joaquim Boj, professor itinerant de l'Escola de Capacitació Guerrillera, les mobilitzacions de les forces de seguretat feien que estigueren tota la nit alerta per si de cas havien de fugir. A més, havien d'amagar-se en llocs on havien d'estar-se llargues hores i fins i tot dies. Conta la guerrillera Cèlia que quan varen assaltar el campament de Benaixeva els va tocar amagar-se en un camp d'argelagues⁴, unes altres vegades en masies abandonades o que vivien encara els amos; s'amagaven en la llenya que hi havia a les

3. MORENO GÓMEZ, F. (2001): *La resistencia armada contra Franco*, Crítica, Madrid. pp. 9 – 16.

4. Entrevista a Remedios Montero "Celia" en SÁNCHEZ CERVELLO, J. (edit.) (2003): *Maquis: el puño que golpeó al franquismo. La Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón (AGLA)*, pp. 152-153, Flor del Viento ediciones, Barcelona.

pallisses. Amb la climatologia no mai se sabia i a cel ras per les nits fent la guàrdia, de vegades sota la pluja, pedra o neu, i sobretot a l'hivern, amb molt de fred –recordem que la climatologia de la comarca del Maestrat és de les més fredes d'Espanya a l'hivern.

Tenim el testimoni de masovers que contenen la realitat contradictòria que vivien entre la guàrdia civil i els maquis: "...Por el día le visitaba la guardia civil que, por cierto, se invitaban ellos mismos a comer en casa de mi abuelo, y la pregunta era ¿No vendrán los maquis por aquí? Por la noche iban los maquis a cenar... y la consigna era: no digan nada a la guardia civil que hemos estado aquí..."⁵

Un altre testimoni, en aquest sentit, afirma que els seus oncles van haver d'estar empresonats per ajudar uns maquis: "...Y luego mis tíos estuvieron en la cárcel por dar de comer a los maquis [...] Porque claro, ellos no querían que les dieran (la guardia civil) ¿Pero qué te parece que tenían que hacer? Pues si iban y ellos tenían comida, pues..."⁶

De vegades s'acabaven les reserves de menjar i passaven fam. Havien d'anar a les masies pròximes per aconseguir algun aliment per a menjar. La majoria dels dies o no menjaven o menjaven pa sense res més. La vida era molt dura en la guerrilla. Les èpoques de neu no podien eixir del campament perquè les petjades delatarien la seua posició, tampoc podien caçar perquè els tirs s'escoltarien en el poble. En els dies que no tenien què menjar, bullien herbes de la muntanya i es bevien el caldo, normalment agafaven romer i timonet.⁷ En moltes ocasions, els queviures estaven racionats i només menjaven una o dues vegades a la setmana, i pa. Les farinetes eren el principal que es menjava a la guerrilla. Les feien de totes les maneres possibles dins les seues possibilitats.⁸

Set no passaven, perquè dipòsits d'aigua hi havia molts pels voltants dels campaments, però tampoc podien fer un ús de l'aigua amb llibertat, ja que el rentar la roba per exemple podia delatar la seua posició pel rastre del sabó.

Quan un guerriller en un enfrontament quedava malferit havien d'intentar salvar-lo per tots els mitjans dels quals disposaven; però aquests no eren gran cosa i de vegades havien de baixar al poble més proper per a comprar medicaments o demanar ajuda a algun metge o practicant que estigués disposat a ajudar els maquis.

---

5. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa nº. 1, E-17. Vicente Catalán Redón.

6. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa nº. 1, E-42. Encarnación Espino Sanz. Almassora.

7. A la guerrillera Sole, el que li va passar va ser que un dia, en alçar-se i rentar-se les dents, va notar que el dentífric estava dolç i se li va ocórrer bullir-lo i menjar-se el resultat. Va estar amb mal de panxa i recargolaments tot el dia (Sánchez Cervelló, 2003).

8. VIDAL CASTAÑO, J. A. (2004): *La memoria reprimida. Historias orales del maquis*, Publicacions de la Universitat de València, València. p. 149-175.

FIGURA 1. Mas de Pou de la Pica (Culla). Autor Raül González Devís. Arxiu del Grup per la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló.

Els maquis estaven continuament en moviment, és a dir, com que la guàrdia civil estava sempre a l'aguait, els guerrillers havien d'estar també molt actius i preparats per a qualsevol fugida d'emergència. En ocasions, patien desercions o morts de companys que, de vegades, ells, no podien ni donar-los enterrament i se'ls emportava la guàrdia civil. Un testimoni de l'època ens conta el següent: "...la guardia civil [...] Cogieron a dos hombres y los encerraron en la cárcel de Vistabella, pero el padre del jefe de la guardia civil dijo que los soltaran porque no habían hecho nada malo. Pero, por desgracia, antes de llegar a Villafamés fusilaron a estos dos hombres..."⁹

Nomes posaré un parell més de testimonis de la barbàrie i desmesura de qui governava amb total impunitat als ulls de la resta del món.

...los maquis eran personas que habían perdido la guerra, los rojos, y se tiraban al monte, entonces al que no se escondía lo cogían y lo encerraban. Iban por la noche a pedir comida y se volvían al monte porque la guardia civil iba detrás de ellos. Más de uno estaba en el monte. Y si lo pillaban lo llevaban a la cárcel y si había sido un cabe-cilla lo eliminaban, en Mora mataron un montón, yo era un crío, pero lo sé que los mataron.¹⁰

9. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa n°. 2, E-70. Juan Vicente Monferrer. Vistabella.

10. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa n°. 3, E-140. José Roqueta. Sagunt.

Juan Vicente Monferrer, de Vistabella, ens conta: "...en los Castellejos había una señora que daba de comer a los maquis. Esta señora se fue a Vistabella y, cuando volvió a los Castellejos, la fusilaron cogida a un pino delante de su hijo..."¹¹

La guerrilla havia d'actuar per sorpresa, és a dir, si es donava l'oportunitat de fer una emboscada contra la guàrdia civil es faria, però la sorpresa en els guerrillers anava conjuntament amb la nit. La nit era l'ocasió més favorable per a fer aquestes emboscades. De manera que els guerrillers tenien tota la nit per a fugir per les muntanyes fins arribar al campament. Els guàrdies civils, com eren inexperts en el camp i no sabien les sendes i camins del terme, havien d'esperar el sol per a poder eixir en la seua cerca. L'armament del qual disposava la guerrilla era molt escàs i dolent.

Radio España Independiente-Estación Pirenaica retransmetia, l'any 1946, maneres per a fabricar diversos armaments com bombes, metxes, pólvora, etc. Aquesta radio va ser fundada per Dolores Ibárruri *la Pasionaria* i des de l'any 1941 fins el 14 de juliol de 1977 va estar retransmetent ininterrompudament. Aquesta cadena, que emetia des d'exili de Moscou, es va traslladar fins a Bucarest en l'any 1955.¹² En aquest sentit, la ràdio era la ferramenta més útil que hi havia en aqueixos moments per a donar ànims a les guerrilles de les muntanyes, encara que retransmetien sense tindre notícies –o molt poques– del que realment estava succeint a Espanya.¹³

La fam, el fred i l'esgotament van ser els tres aspectes que van anar units als maquis durant la seua lluita. Les ocupacions dels maquis, a banda d'aconseguir allotjament, tenien com a principal objectiu l'obtenció d'armament per a defensar-se. Al mateix temps, utilitzaven les incursions per a fer-se propaganda i d'aqueixa manera intentar trobar gent per a la causa, o almenys que ajudara econòmicament o amb queviures. L'entrada d'aquests guerrillers als pobles anava acompanyada per venjances als qui havien delatat algun dels guerrillers morts o fets presoners.

Les ocupacions de Fredes, a Castelló, i de La Sènia, a la província de Tarragona, són uns clars exemples que la guerrilla podia controlar alguns pobles xicotets que podien oferir-los els recursos que necessitaven. En el cas de Fredes van traure del poble tabac, espardenyes i 11,000 pesetes de l'Ajuntament. En el cas de La Sènia van atracar un banc i es van emportar 17,000 pessetes.¹⁴

---

11. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa n°. 2, E-70. Juan Vicente Monferrer. Vistabella.

12. LAVIANA, J. C. (edit.) (2005): "La ofensiva de Cataluña" en *La guerra civil española mes a mes*. p. 67, Biblioteca *El Mundo*, Madrid.

13. ZARAGOZA FERNÁNDEZ, L. (2008): *Radio Pirenaica*, Marcial Pons, Ediciones de Historia, Madrid. pp. 100-112.

14. SÁNCHEZ CERVELLÓ, J. (edit) (2003): *Maquis: el puño que golpeó al franquismo. La Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón (AGLA)*, p. 162-164, Barcelona, Flor del Viento ediciones.

Moltes vegades, tenien errades que se saldaven amb la mort a tirs d'algun guerriller. Però, allò més normal era que la guerrilla tinguera molts contactes al poble i que aquests li feren bons plànols perquè l'entrada al poble fos el més ràpida possible i que pogueren fugir sense cap dificultat i sense baixes.

En ocasions, les incursions eren puntuals per a divertir-se, com ens indica María Miguel Rustarazo d'Onda: "...Vinieron las fiestas patronales del pueblo y (los maquis) bailando con todas las chicas de allí, pero nadie sabía que eran maquis..."¹⁵

3. L'estratègia de lluita dels maquis

A partir que el PCE va decidir impulsar la via armada contra el règim de Franco, es va prendre com a manual de tècniques per a fer sabotatges el que utilitzaven contra els combois de trens nazis a França en la Segona Guerra Mundial. Així, s'utilitzen diversos tipus de estratègies per a arribar a tots els transports que servien a Franco per a moure's per Espanya.

El tren, la carretera, els ponts eren els principals objectius de les guerrilles que s'ensinistraven per a dur a terme aquesta llavor. El llibre de capçalera que gastaven era, com he dit abans, l'utilitza't a França i aquest manual explicava com fer descarrilar un tren, com parar un comboi per carretera, etc.¹⁶ Tenim testimonis que ens parlen d'aquests sabotatges com ara el de José Alcover Barberà:

Yo iba entonces en un tren de servicio y en la estación del Rebollar salieron cuatro o cinco de ellos con las caras tapadas, en fin, con cuatro o cinco garrafas que traían de gasolina nos hicieron bajar del servicio que prestábamos en el tren, nos acumularon en una oficina, incendiaron el tren cuando tiraron la gasolina a los vagones y soltaron el tren, después de preparar la máquina, que hicieron bajar después al maquinista y al fogonero, ya el tren en marcha, lo incendiaron y se [...] el tren se estrelló en la estación de Ventavina, línea de Valencia a Utiel.¹⁷

Al mateix temps que es produïen aquests sabotatges de les vies de comunicació i de talls de subministraments com llum o aigua, també es produïen alguns segrestos de personatges importants i pels quals es pagaria una quantitat de diners elevada. Es el cas d'una jove, filla d'un industrial fariner que li deien Francisco Folch, a la seua filla li deien Carmencita

---

15. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa nº. 1, E-24. María Miguel Rustarazo. Onda.

16. SÁNCHEZ CERVELLÓ, J. (edit) (2003): *Maquis: el puño que golpeó al franquismo. La Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón (AGLA)*, p. 172, Barcelona, Flor del Viento ediciones.

17. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa nº. 1, E-9. José Alcover Barberà. València.

Folch, els maquis no li van fer res durant el temps que va estar segrestada, tan sols van demanar un rescat per ella.¹⁸

Des del 8 de març fins al 30 de juliol es produeixen a la zona de Terol i de Llevant alguns sabotatges que cal citar encara que siga només per a tindre una vaga idea del moviment d'aquest grup de maquis. Hi ha 29 accions de col·locació d'explosius a una via de ferrocarril, al mateix temps també utilitzen les carreteres o ponts per a aquest tipus d'acció i col·loquen carregues de dinamita en un nombre de set accions. El tallament de subministrament elèctric o de telègrafs es també habitual arribant fins a 11 les accions. Aquests sabotatges es donen en pobles de la nostra província com ara Vinaròs, Cíntorres, Morella, Santa Magdalena de Polpis, o Castell de Cabres, i entre uns altres de les províncies de València i, sobretot, Terol.¹⁹

4. La memòria sobre els maquis: terroristes o revolucionaris?

Com es pot veure, la memòria de la gent major aporta una informació molt valuosa per a la construcció del nostre passat. Avui en dia la societat encara està immersa en un debat de si van guanyar uns o els altres. És una discussió estèril. En els conflictes armats no hi ha mai vencedors, tan sols hi ha vençuts.

Passat ja el règim de Franco, en temps de la Transició Democràtica, es va intentar fer un pas endavant sense voler mirar enrere. Un pas que comportaria, com l'han anomenat autors com Vázquez Montalbán o Julio Llamazares, un "pacte de l'oblit" o un "pacte de la desmemòria"²⁰. Així han volgut anomenar el preu d'un silenci, de un no mirar enrere i tirar endavant sense netejar la ferida, encara oberta, de la guerra civil espanyola.

Aquestes veus, silenciades, tapades, com vulgueu anomenar-les, no callaran, no s'estaran quietes, perquè la història d'un poble no pot sinó tindre present sempre el seu passat per a construir un futur sòlid i sense clivells.

La recuperació d'aquesta memòria històrica dels maquis en la Transició Democràtica i en períodes posteriors ha patit una mena de repressió segons l'historiador Francisco Moreno. Aquest en el seu llibre *La resistencia armada contra Franco* argumenta el següent:

La recuperación de esta memoria histórica ha sufrido una forma de represión, no tanto mediante la ocultación, sino más bien a través de la manipulación y la deformación tendenciosa desde las filas del

---

18. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa nº. 3, E-129. Macario Guardiola. Alcalá de Xivert.

19. SÁNCHEZ CERVELLÓ, J. (edit) (2003): *Maquis: el puño que golpeó al franquismo. La Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón (AGLA)*, pp. 174 - 175, Barcelona, Flor del Viento ediciones.

20. OTERO, A. (2007): "Reivindicando la memoria del maquis. Representaciones de la guerrilla antifranchista en *Maquis* de Alfons Cervera y *La agonía del búho chico* de Justo Vila", España Contemporánea. Revista de literatura y cultura, 1, Universidad de Zaragoza, Zaragoza.

Régimen o de sus herederos, servidores o albaceas. Antes de la restauración democrática, o en vísperas de ella, con ánimo de dejar todo “atado y bien atado”, la historia de la guerrilla pretendió ser zanjada y despachada desde el punto de vista de los represores, privando a sus protagonistas de cualquier dimensión política y opositora al Régimen y rebajándolos a la categoría de delincuencia común, tachándolos de “forajidos” y “malhechores”.

Han passat ja més de 70 anys des que finalitzara la Guerra Civil al nostre país i encara avui podem trobar alguns testimonis que varen viure l'horror de les bombes i la desesperança del moment. Són els nostres avis, plens de records i experiències del seu pas per aquest període negre de la història d'Espanya. Molt sovint se'ls omplin els ulls de llàgrimes descrivint-nos tan cruel escenari.²¹

A les muntanyes de les nostres comarques, sobretot a les del Maestrat, van haver-hi de lluitar les guerrilles conformades en un grup anomenat Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón (AGLA). És per això precisament perquè trobem major quantitat de testimonis en aquests indrets.

Hi ha qui diu que els maquis es podien comparar a l'ETA actual, com una mena de terrorisme.²² D'altres també menystenen la vida dels membres de la guerrilla fent testimonis cruels o fent-los de costat, “Eran personas que iban por la montaña y de vez en cuando mataban a gente. Pero a mi eso no me preocupaba, yo solo me preocupaba de salir a paseo y a bailar”.²³ Així ens conta un informant: “...pues fueron hombres que en vez de ir a la guerra pues se fueron al monte e iban por ahí a comer a las masías, [...] o por la cobardía o por que no querían luchar, más que nada yo creo que fue cobardía...”.²⁴ “No conocía a ninguno ni ganas tampoco”.²⁵ En aquest sentit, un altre testimoni ens diu: “eran vagos iban a por el dinero de los pueblos y a por las armas, si las tenían”.²⁶ Un altre informant ens conta: “...recuerdo que en momentos concretos se hablaba de que eran delincuentes, y en la época de la detención de Julián Grima, en algún momento, de terroristas”.²⁷ Aquest nom és l'exemple de molts testimonis que s'han vist imbuïts per la construcció de la mentida franquista sobre la vida del maquis.

21. Per a repressió vegeu també: MORENO GÓMEZ, F. (1989): “La represión en la España campesina” en GARCÍA DELGADO, J.L. (Edit.) *El primer franquismo. España durante la Segunda Guerra Mundial*, Siglo XXI, Madrid; VV.AA. (2007): *Benassal. Sigle XX. Estudi d'un poble rural realitzat amb entrevistes orals. IV. L'època franquista 1939 – 1975*, Grup de Recuperació de la Memòria Històrica del Sigle XX de Benassal, Benassal.

22. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa nº. 1, E-21. Juan Caballer Navarro. Nules.

23. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa nº. 5, E-234. Rosa Porcar Nadal. Castelló de la Plana.

24. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa nº. 1, E-1. Luis Herreros Robles. Castelló de la Plana.

25. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa nº. 3, E-133. Carmen Chova Colomer. Artesa.

26. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa nº. 5, E-238. Vicente Peiró Segarra. Almenara.

27. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa nº. 1, E-29. Javier Méndez. Betxí.

Un altre testimoni de la memòria popular el tenim en aquesta entrevista que compara els maquis amb la ETA:

[...] Uy, de los maquis, también otro desastre, mire en mi pueblo por ejemplo, mataron por lo menos a cuatro personas sin haber hecho nada, porque en cuanto se nombraba la palabra maqui, allí a todos nos... no quiero decir una palabrota, pero todos nos asustábamos mucho [...] Pues por las montañas, por las montañas y allí al que veían pues mira, como ahora la ETA [...] delante de mí fueron a buscar a uno y lo mataron casi delante de su casa, que era el padre de doña Elisa, la maestra.²⁸

FIGURA 2. El Mas d'En Riera (Pobla de Benifassa), forma part dels masos de la ruta dels maquis i la Pastora. Arxiu del Grup per la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló.

Així, un altre testimoni cita la por que infonia la guerrilla a alguns masovers: “Los maquis iban por los masos y decían que a tal hora querían en tal sitio un saco de patatas o de arroz, muchas cosas de comer que

---

28. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa nº. 3, E-125. Maria Cervelló Izquierdo. Castelló de la Plana.

querían ellos. Por eso muchos estaban atemorizados en los masos, y se tuvieron que ir porque estaban entre la espada y la pared”.²⁹

Per contra, estan els que defensen d'alguna altra manera els maquis. No necessàriament han de ser “rojos” o de esquerres –els qui els defensen–, hi ha gent de dretes que veia la part humana dels guerrillers i per això defensava la seua lluita. Hi ha testimonis que ens parlen bé d'aquests guerrillers: “Mi punto de vista sobre los maquis es que eran personas humanas para mi y para mi padre, indistintamente que fueran de derechas o de izquierdas”.³⁰ Altres persones ens conten el calvari que van passar, “...los eliminaron, no tenían ayuda de nada, los pobres pasaron las de Caín...”.³¹

La memòria popular, la d'aquestes persones, es veu a voltes rodejada d'altres contalles, rumors, i histories de gent que ni coneixen, però que ha arribat fins a ells i han fet aquesta historia part de la seua. Unes vegades perquè confonen, pel pas del temps, el que han viscut en la seua pròpia pell del que han passat uns altres i s'ho han apropiat. D'altres perquè la història d'aquestes persones és tan pareguda que finalment no saben diferenciar quins elements són de cadascuna. A aquest respecte, Vicente Enrique Marco ens diu: “...es parlava de la manera que es permetia parlar. Després quan t'ha passat el temps, te n'has adonat que els maquis no eren el que et deien...”.³² Amb aquestes paraules fa referència al discurs repetitiu i fals en contra de la guerrilla antifranquista.

La memòria històrica és “la construcció social del record”. Com diu la historiadora Rosa Monlleó: “[...] els individus i la col·lectivitat han realitzat una lenta acumulació espontània de tot el que un grup social ha pogut viure en comú i li ha interessat recordar”.³³

D'altres historiadors defineixen la memòria històrica com la reconstrucció mental –psíquica i intel·lectual– d'allò ocorregut en el passat, cultivada pels contemporanis i els seus descendents, i que comporta una representació selectiva del passat. S'hi estableix una influència mútua entre el passat i el present, perquè és el present el que selecciona el passat rellevant per a cada moment (Cuesta, 1998: 204; Álvarez Junco, 2003: 54; Aguilar, 1995: 133).

D'altra banda, tenim la memòria individual que, com molt bé diu la professora Monlleó:

29. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa n°. 2, E-66. Leocadio Chiva Marzá. Vilafamés.

30. CDRMHL, Universitat Jaume I Caixa n°. 3, E-144. Delfina Piñol Pujol. Sagunt.

31. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa n°. 1, E-38. Manuel Marqués. Sagunt.

32. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa n°. 1 E-20. Vicente Enrique Marco Escobí.

33. MONLLEÓ PERIS, R. (2008): “Memoria histórica e identidad colectiva. Entre el pasado y el presente”, en VILLANUEVA ALFONSO, M. (ed.): *La méditerranée et la culture du dialogue*, Peter Lang - Universitat Jaume I, Bruselas - Castellón de la Plana. p. 249.

[...] es la experiencia contada por una persona, lo que se llama “historia de vida” por medio de entrevistas orales, videoentrevistas, encuestas, diarios escritos. La memoria individual es el soporte de la memoria social y la colectiva, y es social, por eso a los historiadores les interesa analizar el carácter social de toda memoria individual.³⁴

Així, tenim l'exemple d'una història de vida molt interessant, es tracta de la Pastora. Personatge de la guerrilla al que el pas del temps ha rodejat d'una sèrie d'interrogants per a les persones més grans i fins i tot ha donat per a escriure'n alguns llibres.³⁵ En aquest sentit, hem de dir que la memòria popular no sempre està basada en fets reals i que s'han de consultar totes les fonts possibles per a fer una història el més científica possible. És a dir, confrontar totes les fonts possibles per a extraure'n el més verídic de la història.

Florencio Pla Meseguer, més conegut com la Pastora, és avui en dia encara tot un misteri per a moltes persones majors que van viure aqueixos moments bèl·lics. Persones que hem entrevistat que ens conten la història de la Pastora i no saben encara si era una dona o era un home. És el testimoni anònim d'un masover de Cincorres, “...dels pocs que es van quedar de l'any '48 i fins al '52 va ser la Pastora, una persona que no era ni home ni dona. Era de Vallibona i li deien Maria Meseguer Pla, és a dir, que sempre la van tractar com a dona, encara que els genitals no els tenia desenvolupats...”³⁶

La memòria heretada dels nostres majors és, per tant, un cúmul de situacions ben distintes i conformades a través dels temps per tot un entramat de episodis dels anys de la guerra civil i posteriors. Al respecte, hem de dir que la memòria no sempre ha estat la correcta. El règim de Franco ha utilitzat la memòria col·lectiva manipulant-la, i quasi fent-la oblidar per a la seua pròpia glòria i interès. És així com moltes vegades les persones a les que entrevistem ens comenten dels maquis que eren uns lladres, bandolers, o mala gent. Al contrari, el que molts d'aquests entrevistats no saben –o no volen saber per la seua ideologia– és que, durant els anys posteriors a la guerra civil i fins a 1952, el maquis ha estat l'única resistència a la desmesurada dictadura del general Franco.

---

34. MONLLEÓ PERIS, R. (2008): “Memoria histórica e identidad colectiva. Entre el pasado y el presente”, en VILLANUEVA ALFONSO, M. (ed.): *La méditerranée et la culture du dialogue*, Peter Lang - Universitat Jaume I, Bruselas - Castellón de la Plana. p. 258

35. Els llibres que s'han escrit sobre aquest personatge, entre d'altres, són: CALVO SEGARRA, J. (2009): *La Pastora. Del monte al mito*, Antinea, Vinarós. Y la novel·la *Donde nadie te encuentre* de Alicia Giménez Barlett, que ha estat guardonada amb el premi Planeta 2011.

36. CDRMHL, Universitat Jaume I. Caixa nº. 5, E-216. Anònim. Cincorres.

Bibliografía

- AGUILAR, P. (1995): “Aproximaciones teóricas y analíticas al concepto de la memoria histórica. Breves reflexiones sobre la memoria histórica de la guerra civil española (1936-1939)” en BARROS, C., *Historia a debate*, Historia a Debate, Santiago de Compostela, p. 133.
- ÁLVAREZ, J. (2003): “Historia e identidades colectivas” en CARRERAS, J.J. i FORCADELL, C. (ed.), *Usos públicos de la historia*, Pressas Universitarias de Zaragoza i Marcial Pons, Madrid, p. 54.
- ARASA, D. (2004): *La invasión de los maquis*, Belacqva, Barcelona.
- CUESTA, J. (2008): *La odisea de la memoria. Historia de la memoria en España*, Alianza Editorial, Madrid.
- LAVIANA, J.C. (ed.) (2005): “La ofensiva de Cataluña” dins de *La guerra civil española mes a mes*, Biblioteca El Mundo, Madrid, p. 67.
- MARTÍNEZ DE LOS BAÑOS, F. (2007): *El maquis: Una cultura del exilio español*, Delson Coop., Zaragoza.
- MONLLEÓ PERIS, R. (2008): “Memoria histórica e identidad colectiva. Entre el pasado y el presente”, en VILLANUEVA ALFONSO, M.L. (ed.): *La méditerranée et la culture du dialogue*, Peter Lang – Universitat Jaume I, Bruselas - Castelló de la Plana.
- MORENO GÓMEZ, F. (1989): “La represión en la España campesina” en GARCÍA DELGADO, J.L. (Edit.) *El primer franquismo. España durante la Segunda Guerra Mundial*, Siglo XXI, Madrid
- (2001): “Huidos, maquis y guerrilla: una década de rebeldía contra la dictadura”, *Ayer*, 43, Marcial Pons, Madrid.
- (2001): *La resistencia armada contra Franco*, Crítica, Madrid.
- NAVARRO, M. (2006): *Los maquis. ¿Por qué hasta 1952?*, Imagine, Madrid.
- OTERO, A. (2007): “Reivindicando la memoria del maquis. Representaciones de la guerrilla anti-franquista en *Maquis* de Alfons Cervera y *La agonía del búho chico* de Justo Vila”, *España Contemporánea. Revista de literatura y cultura*, 1, Universidad de Zaragoza, Zaragoza.
- SÁNCHEZ CERVELLÓ, J. (edit.) (2003): *Maquis: el puño que golpeó al franquismo. La Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón (AGLA)*, Flor del Viento ediciones, Barcelona.
- SERRANO, S. (2001): *Maquis. Historia de la guerrilla antifranquista*, Temas de Hoy, Madrid.
- SOREL, A. (2002): *La guerrilla antifranquista: la historia del maquis contada por sus protagonistas*, Txalaparta SL, Navarra.

- Vv.AA. (2007): *Benassal. Segle XX. Estudi d'un poble rural realitzat amb entrevistes orals. IV. L'època franquista 1939 – 1975*, Grup de Recuperació de la Memòria Històrica del Segle XX de Benassal, Benassal.
- VIDAL CASTAÑO, J.A. (2004): *La memoria reprimida. Historias orales del maquis*, Publicacions de la Universitat de València, València.
- YUSTA RODRIGO, M. (1999): *La guerra de los vencidos. El maquis en el Maestrazgo turolense, 1940-1950*, Institución de Fernando el Católico, Zaragoza.
- ZARAGOZÁ FERNÁNDEZ, L. (2008): *Radio Pirenaica*, Marcial Pons Ediciones de Historia, Madrid.